

Yeganə İSMAYILOVA
Filologiya elmləri doktoru, professor
Bakı Dövlət Universiteti
E-mail: yegane-n@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA “DƏDƏ QORQUD” MOTİVLƏRİ

“Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli mənəvi dəyərlərimiz «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunda öz əksini tapmışdır. Bu epos bizim ümumi sərvətimizdir və hər bir azərbaycanlı onunla haqlı olaraq fəxr edə bilər. Dastanın məzmununu, mənasını, onun hər kəlməsini hər bir azərbaycanlı məktəbdən başlayaraq bilməlidir. Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərinləndirə bilsə, millətini, xalqını, vətənini, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər də çox sevməkdir”.

Ümummillə lider Heydər Əliyev.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, epos, Nizami Gəncəvi, Azərbaycan, folklor, ədəbiyyat

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları milli kitab səviyyəsinə qalxan eposumuzdur. Başqa sözlə, “Azərbaycan eposu bütün poetik tutumu, epik estetikası ilə ümumtürk eposunun tərkib hissəsidir. Bu cəhətdən ümumtürk eposunun min illər boyu özünü gerçəkləşdirmiş qanunauyğunluqları milli eposumuzda, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda özünü göstərməkdədir. Belə ki, şifahi ənənəyə söykənən cəmiyyətlərdə epos həm də elin “yaddaşı”, yəni tarix kitabı rolunda olur. Türk etnosu da at üstündə doğulub, at üstündə ölən, dünyanın ənginliklərinə can atan, atdan düşüb daş üstündə tarixini yazıb yenə də atlanan etnos olaraq öz eposuna müqəddəs baxmış, onu gerçək tarix saymışdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, oğuzlar “Dədə Qorqud”u məhz “Qurani-Kərim” kimi müqəddəs sayaraq, ona “Kitab” adı vermişlər. Buradan görüldüyü kimi, türklərdə epos birbaşa gerçəkliyin özü sayılmışdır. Halbuki onların eposu da gerçək tarixin obrazlaşdırılmasıdır. Ancaq burada əsas olan həmin bu obrazlaşmaya münasibətdir. Öz eposunu birbaşa öz tarixi kimi qəbul edən xalq tarixinin əhəmiyyətli hadisələrini eposda “yaddaşlaşdırmağa”, “tarixləşdirməyə” səy göstərir” [14, s. 22].

Prof. P.Əfəndiyev görkəmli dramaturq C.Cabbarlı yaradıcılığında xalq ədəbiyyatından istifadə məsələsindən bəhs edən kitabında yazır: “Yazılı ədəbiyyat və folklor, bunların qarşılıqlı əlaqə və təsiri ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslığı həmişə düşündürmüşdür. Bu problem həm də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xəlqilik, realizm, sənətkarlıq kimi mühüm məsələlərlə bağlıdır. Ona görə də müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan söz ustalarının xalq ədəbiyyatına münasibəti, ondan istifadə etməsi yolları və üsulları barədə ayrıca tədqiqat işləri aparmaq zəruridir” [6, s. 3].

“Minillərin qəlibləri öz strukturunda fərdin nəfəsinin ifadə mexanizmlərinin aktual üzvlənməsinə doğru inkişaf edir. Bu baxımdan, yazılı kod ümumbədii təfəkkür kodunun tamamilə yeni bir mərhələyə və uyğun olaraq struktura keçməsi deməkdir” [10, s. 64–65].

“Dədə Qorqud” eposunun müasir milli ədəbiyyatla əlaqələrinə “folklor və yazılı ədəbiyyat” münasibətlər modelində baxıldıqda, məsələnin tarixən çox mürəkkəb olduğu meydana çıxır. Prof. K.Abdulla bu model daha dərin tarixi aspektdə “mif və yazı”

münasibətlər modeli kimi müəyyənləşdirib, “Kitabi-Dədə Qorqud”a bu kontekstdə yanaşmışdır [1, s. 23–24].

Bu məsələ “Kitab”ı “milli varlığımızın mötəbər qaynağı” adlandırmış görkəmli dövlət xadimi H.Əliyevin fikrində sərrast şəkildə belə ifadə olunmuşdur: “Kitabi-Dədə Qorqud” bizim milli estetikamızın mötəbər qaynağı olaraq mənəvi və estetik dəyərlərin vəhdətini özündə əks etdirir. Gözəllik və eybəcərlik, ülvilik və alçaqlıq, komiklik və faciəlik, məhəbbət və nifrətlə bağlı olan fikirlər, bizim əcdadlarımızın estetik duyumu lakonik ədəbi formalarda eposun müxtəlif boylarında ifadə olunur. Gözəllik və hikmətin, gözəllik və qeyrətin, gözəllik və sədaqətin qırılmaz daxili harmoniyası da “Kitabi-Dədə Qorqud”a xas olan estetik və etik kateqoriyaların mahiyyətini açıqlayır” [7, s. 8].

Ak. B.Nəbiyev və prof. Y.Qarayevin göstərdikləri kimi: “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuz xalqlarının şah əsəri, ata kitabıdır, Azərbaycan mentalitetinin, bütün türk dünyasının yaradıcı dühasının hələlik əldə olan ilk ən böyük və ən mükəmməl bədii ifadəsidir. Bu dastan həm də xalqın həyatının epik lövhələrini, onun əxlaq və mənəviyyatını, davranış mədəniyyətini, estetik zövqünü, gözəllik anlayışını, humanizmini, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq keyfiyyətlərini, sevgidə dəyanət, ataya-anaya şəfqət və ehtiram duyğularını bədii vasitələrlə əks etdirən qanunlar məəcəlləsi, zəngin biliklər ensiklopediyasıdır” [18, s. 16–17].

Dastan olmaq “Kitabi-Dədə Qorqud”un janr əlamətidir, epos isə onun milli tarixində oynadığı rol, qalxdığı səviyyə ilə bağlı addır. Doğrudan da, Azərbaycan dastanları içərisində “Koroğlu”nu çıxmaq şərti ilə hər bir dastan “Kitabi-Dədə Qorqud” qalxdığı zirvəyə qalxa bilməmişdir. O, Azərbaycan xalqının milli tale kitabı, epik-millî “pasportu”, yaxud prof. N.Cəfərovun adlandırdığı kimi, “Azərbaycan xalqının şah əsəri”dir. Müəllif eposun tarixini milli tariximizə bərabər tutaraq yazır: “Dədə Qorqud” eposunun tarixi Azərbaycan etnik-mədəni sisteminin ümumtürk etnik-mədəni sistemindən fərqlənərək ayrılması tarixidir” [5, s. 4].

“Dədə Qorqud” dastanının epos səciyyəsinə onun sintez keyfiyyəti ilə izah edən prof. K.V.Nərimanoğlu öz tədqiqatlarında “epos”u təfəkkür fazası və mədəniyyəti, tipologiya və öz poetik sistemi, struktur və semantik özününlüyünə malik anlayış kimi səciyyələndirmiş və “bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarını türk-oğuz xalqlarının misilsiz örnəyi” hesab etmişdir [20, s. 110–111; 21, s. 77; 19, s. 139–140].

“Kitabi-Dədə Qorqud” həm bir dastan, həm də bir milli (ana) kitab – epos kimi Azərbaycan ədəbi-estetik düşüncəsinin ilkin qaynağıdır. Bu baxımdan, müasir Azərbaycan ədəbiyyatı da öz poetik kökləri etibarilə birbaşa bu eposa bağlanır. Bu, ilk növbədə dastanın ədəbi-bədii abidə olması ilə bağlıdır. Prof. T.Hacıyev belə hesab edir ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın süjet və quruluşunda, obrazlarının psixoloji təkamülündə, dilinin bədiiliyində həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatın cizgiləri birləşir” [9, s. 5].

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun milli ədəbi düşüncənin inkişaf tarixinə təsiri barəsində aparılmış tədqiqatların ümumi məzmunu göstərir ki, “Dədə Qorqud” epik ənənələrinin milli ədəbi düşüncəyə təsiri, əsasən, iki istiqamətdə olmuşdur:

1. Eposun şifahi xalq yaradıcılığına – folklorə təsiri;
2. Eposun qədim və orta əsrlər yazılı ədəbiyyatına təsiri.

H.Məmmədli yazır ki, dastanın folklorə təsirindən danışarkən bir cəhət diqqətdən qaçırılmamalıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” qədim türk-oğuz dastançılıq ənənəsinin məhsuludur və özünəqədərki epik ənənələr bu dastanda parlaq şəkildə təcəssüm olunmuşdur. Ona görə tədqiqatçılar “Dədə Qorqud”la təkcə ümumtürk, yaxud Azərbaycan dastanları arasında yox, eyni zamanda dünya dastanları arasında oxşarlıqlar və paralellər aşkarlamışlar. Qorqudsünas alim, “Dədə Qorqud” abidəsindəki bir sıra motivlər dünya xalqlarının qədim və möhtəşəm dastanları ilə səsleşir, hətta Türk dünyasının zəngin, çoxşaxəli tarixi və mədəni ənənələrini

özündə əks etdirən qədim və orta əsrlərdə yaranmış yazılı dastanlarla da maraqlı və nəzərə çarpacaq qədər oxşar, paralel məqamlar vardır. Belə ənənəvi oxşarlıqlara “Bilqamis”, “Nart”, “Mahabharata”, “Şahnamə”, Füzulinin və Nizaminin poemalarında, “Əhməd Harami”, “Vərqa və Gülşə”, “Mehr və Müştəri”, “Alpamış”, “Manas”, “Rüstəmxan”, “Qurbani”, “Aşiq Qərib”, “Tahir və Zöhrə”, “Abbas və Gülgəz”, “Şah İsmayıl və Güllüzar”, “Koroğlu” kimi məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarında rast gəlmək olar [16, s. 182]. Prof. P.Xəlilov “Kitabi-Dədə Qorqud”la qədim hind abidəsi “Mahabharata” arasında müqayisələr aşkar etmişdir [13, s. 38–47].

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun bu qədər geniş və müxtəlif etnik-mədəni arealların epos mədəniyyəti ilə səsələşməsi eposun tarixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Qədim dünyanın epoxalarına “yoldaşlıq” etmiş dastan dünya mədəniyyətinin parlaq ənənələrini öz yaddaşına “yazmışdır”. Bu məsələ barəsində eposun ən məşhur tədqiqatçılarından olan görkəmli alim V.M.Jirmunskinin gəldiyi nəticələr səciyyəvidir. O, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun yarandığı tarixi-mədəni epoxa və areallara diqqət edərək yazır ki, “Qorqud kitabı” oğuz söyləyiciləri olan ozanların danışdıqları epik hekayət və nəğmələrin yazı nüsxəsini və yazılaşmasını (yazılı abidəyə çevrilmə prosesini – Y.İ.) təqdim edir. Bu hekayətlər, yaxud Bartoldun adlandırdığı kimi “bılinalar” (“Oğuznamə”) müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif söyləyicilər tərəfindən qismən Orta Asiya ərazisində, Sırdəryanın aşağı ətraflarında (IX–X əsrlər), qismən oğuzların yeni vətəninə, Zaqafqaziyada (Azərbaycan) və Kiçik Asiyanın qonşu rayonlarında (XI–XV əsrlər) yaranmışdır [26, s. 629]. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının qədim və orta əsrlər şifahi xalq yaradıcılığına təsiri son dərəcə qüvvətli olub, çox geniş və zəngin ədəbi nümunələrlə təmsil olunur.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un milli yazılı ədəbiyyatın inkişafına təsiri barəsində ayrı-ayrı tədqiqatçıların əsərlərində qiymətli fakt və mülahizələr vardır. Lakin ümumilikdə, H.Həşimlinin yazdığı kimi, “yazılı ədəbiyyatımızda “Kitabi-Dədə Qorqud” motivləri indiyədək ayrıca tədqiqat mövzusu çevrilməmişdir” [11, s. 56]. Eposun yazılı ədəbiyyata təsirinin çağdaş ədəbi prosesə qədər davam etdiyini qeyd edən müəllif həmin təsirin iki əsas formada gerçəkləşdiyini göstərir:

1. Bir çox əsərlərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”un ruhu, təsvir üsulu, obrazlarının simvolik məna yükü və s. qabarıq nəzərə çarpmaqdadır.
2. Müxtəlif janrlarda yazılmış bir sıra əsərlər isə bilavasitə dastanın mövzusu, onun ayrı qolları ilə bağlıdır; başqa sözlə desək, bu qrupa daxil olan bədii materiallar “Kitabi-Dədə Qorqud” əsasında yazılmışdır” [11, s. 56].

Qorqudşünas H.Məmmədli “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri tarixindən bəhs edərək eposdakı “övladsızlıq” motivinin Nizaminin “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, Əssar Təbrizinin “Mehr və Müştəri”, Məsihinin “Vərqa və Gülşə” poemalarına təsirinin izlərini aşkarlamışdır [16, s. 191].

“Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə təsiri davamlı olmuş, ədəbi düşüncə bütün tarixi boyunca prof. N.Araslının “el zəkasını və xalqın mənəvi gücünü təmsil edən ümumiləşmiş obraz kimi xalq yaradıcılığında abidələşmiş, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda canlanan müdrik bilici, aqıl yol göstərən, el ağsaqqalı obrazının ən əski prototipi” hesab etdiyi Dədə Qorqud obrazından [3, s. 75] ədəbi-estetik güc–ruhani–poetik enerji almışdır.

N.Araslının klassik ədəbiyyatda “Dədə Qorqud” motivlərinə dair apardığı araşdırmalara görə, bu motivlər o qədər güclü olmuşdür ki, yazılı ədəbiyyatda poema–mənsəvilərin yaranmasına qədər gedib çıxmışdır. Müəllif yazır: “Kitabi-Dədə Qorqud” xalq yaradıcılığını olduğu kimi yazılı ədəbiyyatımızı da fikri-mənəvi baxımdan qidalandırmış, Nizami, Nəvai kimi ölməz söz ustaları xalq ədəbiyyatının bu misilsiz yadigarından bol-bol faydalanmışdır. Dastanların məzmun və poetik təsiri orta əsrlər türk məsnəvi ədəbiyyatında da aydın

duyulmaqdadır. Bu baxımdan XV əsrdə yaşamış Ətəyi təxəllüslü şairin (bəzi ədəbiyyatlarda Qul Ata adı ilə də tanınır – Y.İ.) “Leyli və Məcnun” poeması xüsusilə səciyyəvidir” [3, s. 75].

Tədqiqatçılar “Dədə Qorqud” motivlərinin ən çox Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında təzahüründən bəhs etmişlər. Ak. H. Araslı eposun motivlərinin Nizaminin, demək olar ki, bütün əsərlərində olduğunu qeydə almış, bu dastanın ayrı-ayrı hissələrinin Nizami dühasına güclü təsir etdiyini, onu düşündürdüyünü və şairin yaradıcılığında öz konkret izlərini qoyduğunu xüsusi vurğulamışdır [2, s. 27].

Tədqiqatçılar hətta belə hesab edirlər ki, Nizaminin poemalarını ümumiyyətlə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarından ayrı təsəvvür etmək olmaz. Epos şairin yaradıcılığının bütün ruhuna hopmuşdur. Prof. Ə. Qarabağlının düşüncəsinə, Nizaminin bütün “Xəmsə”si əvvəldən-axıra qədər folklorla əriş-argəcdir [15, s. 15].

Prof. T.Xalisbəyli “Dədə Qorqud” dastanlarındakı övladsızlıq, nəzir-niyazla övlad olmaq motivinin Nizami yaradıcılığında təzahürünü qeyd etmişdir [12, s. 116]. H.Məmmədli də övladsızlıq motivinin Nizaminin “Leyli və Məcnun” və “Xosrov və Şirin” poemalarındakı təzahürünün “Qorqud” eposu ilə bağlandığını göstərmiş [16, s. 191] və Dədə Qorqudun ölümdən qaçması motivinin Nizaminin “İsgəndərnamə” poemasında [“Şərəfnamə”də] “ölümsüzlük, əbədi yaşamaq problem” kimi “daha yüksək poetik zirvədə öz əksini tapdığını” bildirmişdir [16, s. 187].

Eposun təsiri, doğrudan da, Nizami yaradıcılığının çox dərin qatlarında, əslində isə, şairin etnik-poetik ənənələrə bağlılığında, bir azərbaycanlı kimi ruhunda, düşüncəsində daşınan oğuz-türk etnopoetikasındadır. Ona görə də tədqiqatçılar dastanın motivlərini Nizami yaradıcılığının çox dərin qatlarında axtarıb tapırlar. Bu baxımdan, Nizaminin əsərləri, konkret olaraq “Yeddi gözəl” poeması ilə folklor arasında sadəcə süjet yaxınlığı axtarmaq məsələyə birtərəfli yanaşmaq demək olardı. Folklor Nizami poemasının (ümumən Nizami yaradıcılığının – Y.İ.) ruhuna hopmuş, ona təbii bir təkrarsızlıq gətirmişdir” – deyən tədqiqatçı E. Gözəlova öz fikrində tamamilə haqlıdır [8, s. 147].

Prof. A.Rüstəмова, prof. V.Vəliyev və prof. S. Paşayev Nizaminin “Yeddi gözəl”ində əsərin qəhrəmanı Bəhramla onun kənizi Fitnə arasında baş verən əhvalatların motiv kimi “Kitabi-Dədə Qorqud”da Bəkillə Qazan xan arasındakı “dialoga” bağlandığını qeyd etmişlər [24, s. 171–172; s. 25, s. 66; 22, s. 90–91].

Nizami yaradıcılığının folklorla, əsasən, xalq əfsanələri ilə bağlılığı haqqında çoxsaylı tədqiqatlar aparmış prof. S. Paşayev (S. P. Pirsultanlı) şairin poemalarının “Qorqud” eposu ilə bağlılığına dair maraqlı paralellər aşkarlamışdır. O, həmin bağlılığın vahid poetik ənənə daxilindəki mərhələvi xarakterinə nəzər salaraq qeyd edir ki, “yazıya alınmış “Dədə Qorqud”, şifahi yolla yaşayan “Koroğlu” eposu kimi, Nizami qələminin altında dəyişmiş “Fərhad və Şirin” dastanının da Azərbaycan folklorunda təkamülü və inkişafı son əsrlərə qədər davam etmiş, ozan yaradıcılığı mərhələsindən aşiq yaradıcılığı mərhələsinə daxil olmuşdur” [23, s. 24].

Nizami yaradıcılığında “Kitabi-Dədə Qorqud” motivlərini türk etnik-poetik ənənəsinin konkret qatı – qadın obrazı əsasında nəzərdən keçirən tədqiqatçı M. Məmmədov aşkarladığı paralelləri Nizaminin “öz doğma mühitinin” əxlaqi-mənəvi görüşlərini inikas edən “Dədə Qorqud kitabı”nın prinsiplərini öz yaradıcılığında əks etdirməsi kimi qiymətləndirmişdir [17, s. 33].

Eposun təsiri, Nizami yaradıcılığının çox dərin qatlarında, əslində isə, şairin etnik-poetik ənənələrə bağlılığında, bir azərbaycanlı kimi ruhunda, düşüncəsində daşınan oğuz-türk etnopoetikasında özünü göstərir. Ona görə də tədqiqatçılar dastanın motivlərini Nizami yaradıcılığının çox dərin qatlarında axtarıb tapırlar [24, s. 349, s. 66; 22, s. 90–91]. Nizami poemalarının quruluşunda, ayrı-ayrı hissələrində, obrazlar aləmində “Kitabi-Dədə Qorqud”

dastanlarını xatırladan çoxlu məqamlar vardır. Şairin Məhinbanu, Şirin, Nüşabə, Nistəndərcahan kimi qəhrəmanları “Kitabi-Dədə Qorqud”un Burla xatun, Banuçiçək, Selcan xatun kimi qadın qəhrəmanlarını yada salır. Memar Fərhad öz güc və qüdrəti ilə köklü ağacı yerindən qoparan Qaraca Çobanı xatırladır. Nizami əsərlərində tez-tez müdrik çoban surətlərinin yaradılması da şairin əməkçi insana yüksək münasibətinin nəticəsidir. Bu müqayisələri çoxaltdıqca istər-istəməz belə qənaətə gəlirsən ki, Nizami dühasının kamala çatmasında Şərq elmi və yazılı ədəbiyyatı ilə yanaşı, şifahi xalq yaradıcılığının da mühüm rolu olmuşdur. Sadə xalqın nümayəndəsi sayılan çoban öz müdrikliyi, uzaqqörənliyi, ağılı ilə İskəndər kimi dünya fəhəhinin, Bəhram kimi cəngavərin qarşısında qat-qat yüksəlir. Birisi şahlığı, o birisi səbri, ağılı və kamalı çobandan öyrənir.

Humanizm ideyaları, insanı xoşbəxt görmək, gözəllikləri sevmək, azad insan şəxsiyyəti Nizami əsərlərinin başlıca motivlərini təşkil edir. Nizami yaradıcılığının bu ideyaları Oğuz mədəniyyətinin, bədii düşüncə tərzinin ulu qaynağı olan “Kitabi-Dədə Qorqud”la eyniliklə səsləşir: zülm və zalımlara qarşı mübarizlik, sərvət yüksəlişin rəhni deyil, halal zəhmətlə yüksəlmək, çünki dünyadan köçərkən insan heç nə aparmır. Bunlar “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı Dədənin sözləri ilə necə də həmahəngdir.

*Hanı dediyim bəy ərənlər
Dünya mənim deyənlər
Əcəl aldı, yer gizlədi
Fani dünya kimə qaldı.*

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla K. Gizli Dədə Qorqud Bakı: Yazıçı, 1991, 152 s.
2. Araslı H. Aşıq yaradıcılığı. Bakı: Birləşmiş Nəşriyyat, 1960, 121 s.
3. Araslı N. Ətainin “Leyli və Məcnun” poemasında “Dədə Qorqud” motivləri / “Kitabi-Dədə Qorqud” [məqalələr toplusu]. Bakı: Elm 1999, s. 75-82
4. Bayat F. Türk dini-mifoloji sistemində tanrı / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XVII kitab. Bakı: Səda, 2005, s. 70-106
5. Cəfərov N. Azərbaycan xalqının şah əsəri // “Azərbaycan” jur., № 9, 1998, s. 4-6
6. Əfəndiyev P. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı. Bakı: Yazıçı, 1985, 171
7. Əliyev H. Milli varlığımızın mötəbər qaynağı / Dədə Qorqud dünyası (məqalələr). Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 6-17
8. Gözəlova E. Nizaminin “Yeddi gözəl” poeması və folklor süjetləri Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IX kitab. Bakı: Səda, 2000, s. 147-153
9. Hacıyev T. “Kitabi-Dədə Qorqud” ədəbi-bədii abidə kimi / “Kitabi-Dədə Qorqud – 1300” respublika elmi konfransının tezisləri [25-26 may 1999]. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1999, s. 5-6
10. Həkimov M., Rzasoy S. Yaddaş və şəxsiyyət. Bakı: Səda, 2004, 130 s.
11. Həşimli H. Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında “Kitabi-Dədə Qorqud” motivləri // Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Elmi əsərləri”, 1998, № 2, s. 56-58
12. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 296 s.
13. Xəlilov P. “Dədə Qorqud kitabı” və qədim türk dastan ənənələri / “Kitabi-Dədə Qorqud” (məqalələr toplusu). Bakı: Elm 1999, s. 38-48
14. İsmayılova Y. “Koroğlu” dastanında obrazlar sistemi. Bakı: Nurlan, 2003, 174 s.
15. Qarabağlı Ə. Məktəbdə şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1961, 363 s.
16. Məmmədli [Məmmədov] H. Tarixi və ədəbi qaynaqlarda “Kitabi-Dədə Qorqud” motivləri / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. X kitab. Bakı: Səda, 2001,

- s. 182-197
17. Məmmədov M. Türk etnik-poetik ənənəsində qadın obrazı (“Dədə Qorqud kitabı” və Nizami “Xəmsə”si üzrə) // “Dədə Qorqud” jur., 2004, № 2, s. 26-34
 18. Nəbiyev B., Qarayev Y. Xalq mənəviyyətinin güzgüsü (“Kitabi-Dədə Qorqud”). Bakı: Elm, 1999, 32 s.
 19. Nərimanoğlu K.V. “Dədə Qorqud kitabı” dünya epos mədəniyyətinin nadir kitabıdır / Dədə Qorqud dünyası [məqalələr]. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 139-145
 20. Nərimanoğlu K.V. “Kitabi-Dədə Qorqud” dünya epos mədəniyyətinin nadir örnəyidir / Dədə Qorqud - 1300. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1999, s. 108-118
 21. Nərimanoğlu K.V. Dastan, “Kitabi-Dədə Qorqud” / Dədə Qorqud kitabı. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 77-81
 22. Paşayev S. Nizami və xalq əfsanələri. Bakı: Gənclik, 1983, 128 s.
 23. Pirsultanlı S.P. Nizami “Xəmsə”sinin təsiri ilə / Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər. Gəncə: Pirsultan, 2006, s.24-28
 24. Rüstəмова A. Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti). Bakı: 1979
 25. Vəliyev V. Nizamidə mifoloji izlər və “Kitabi-Dədə Qorqud” motivləri / Nizami və müasirlik (məqalələr toplusu). Bakı: ADU nəşri, 1982, 70-82
 26. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Ленинград: Наука, 1974, 727 с.

Еяна ИСМАИЛОВА

Доктор филологических наук, профессор

МОТИВЫ «ДЕДЕ ГОРГУДА» В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: «Китаби-Деде Горгуд», эпос, Низами Гянджеви, Азербайджан, фольклор, литература

Эпос «Китаби-Деде Горгуд» занимает важное место в развитии азербайджанской литературной мысли. Это обусловлено тем, что эпос «Деде Горгуд» является, с одной стороны, определенным этапом национального литературно-художественного творчества, а с другой стороны, источником, сохраняющим все изначальные архетипы национальной мысли. Это такой источник, с которым азербайджанская литературная мысль, ее национальное бытие в целом во всех случаях связаны. Ак. Х. Араслы отмечал, что мотивы эпоса присутствуют практически во всех произведениях Низами, и особенно подчеркивал, что отдельные части этого эпоса оказали сильное влияние на гений Низами, заставили его задуматься, оставили свои конкретные следы в творчестве поэта. Влияние эпоса действительно находится в самых глубоких пластах творчества Низами, по сути, в привязанности поэта к этнопоэтическим традициям, в огузо-тюркской этнопоэтике, которую он нес в своей душе и мыслях как азербайджанец. Поэтому исследователи ищут мотивы эпоса в самых глубоких пластах творчества Низами. Фольклор пропитал дух поэм Низами, привнес в них естественную неповторимость.

**"DEDE GORGUD" MOTIFS IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI
SUMMARY**

Key words: "Kitabi-Dede Gorgud", epic, Nizami Ganjavi, Azerbaijan, folklore, literature

The epic "Kitabi-Dede Gorgud" has an important place in the development of Azerbaijani literary thought. This is due to the fact that the epic "Dede Gorgud" is, on the one hand, a specific stage of national literary and artistic creativity, and on the other hand, a source that preserves all the initial archetypes of national thought. This is such a source that Azerbaijani literary thought, its national existence as a whole, is connected to this source in all cases. Ak. H. Arasli noted that the motifs of the epic are present in almost all of Nizami's works, and especially emphasized that individual parts of this epic strongly influenced Nizami's genius, made him think, and left their own concrete traces in the poet's work. The influence of the epic is indeed in the very deep layers of Nizami's work, in fact, in the poet's attachment to ethnic-poetic traditions, in the Oghuz-Turkish ethnopoetics carried in his soul and thought as an Azerbaijani. Therefore, researchers search for the motifs of the epic in the very deep layers of Nizami's work. Folklore has permeated the spirit of Nizami's poems, bringing them a natural uniqueness.

Daxil oldu: 10.03.2025-ci il